

УДК 911:372.891:371.233.4

О.О. Жемеров, А.І. Янченко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

РОЗРОБКА НОВОЇ СИСТЕМИ ШКІЛЬНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ЕКСКУРСІЙ У ПРИРОДУ

Розглянуто систему шкільних географічних екскурсій природничого змісту минулих років. Запропоновано зміст нової системи екскурсій у природу. Викладено основні вимоги щодо створення системи навчальних географічних екскурсій. Доведено тематичну та змістову доцільність кожної екскурсії із запропонованої системи.

Ключові слова: шкільна географія, система екскурсій, навчальна програма, ПТК.

A. Zhemerov, A. Yanchenko

DEVELOPMENT OF A NEW SYSTEM OF SCHOOL GEOGRAPHIC NATURE EXCURSIONS

A system of school geographic nature excursions of the past years has been reviewed. A new system of nature excursions has been proposed. The basic requirements for the development of a system of educational geographical excursions have been described. A thematic and informative advisability of each excursion from the proposed system has been proved.

Keywords: school geography, system of excursions, curriculum, natural territorial complex.

A.O. Жемеров, А.И. Янченко

РАЗРАБОТКА НОВОЙ СИСТЕМЫ ШКОЛЬНЫХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ЭКСКУРСИЙ В ПРИРОДУ

Рассмотрена система школьных географических природоведческих экскурсий прежних лет. Предложено содержание новой системы экскурсий в природу. Изложены основные требования к созданию системы учебных географических экскурсий. Доказана тематическая и содержательная целесообразность каждой экскурсии из предложенной системы.

Ключевые слова: школьная география, система экскурсий, учебная программа, ПТК.

Вступ. Сучасні трансформації Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та навчально-виховного процесу з географії призвели до того, що школярі мають вкрай мало можливостей застосувати на практиці свої знання про навколишнє середовище. У свою чергу, це погіршує якість засвоєння учнями знань та зменшує рівень зацікавленості школярів предметом. Тому на сьогодні перед системою шкільної географічної освіти постало питання щодо посилення практичної спрямованості змісту навчання. Одним із можливих шляхів вирішення даного питання є звернення до екскурсій.

Навчальна географічна екскурсія є формою організації навчально-виховної роботи з учнями, яка передбачає вихід за межі школи для спостереження за процесами та явищами, що вивчаються, у звичайних для них умовах (природа, завод) або у спеціально створених сховищах колекцій [5]. Системою можемо вважати серію таких екскурсій, тематика і зміст яких тісно взаємопов'язані і в якій кожна попередня екскурсія сприяє формуванню умінь і навичок, необхідних для проведення наступних екскурсій.

Пізнання навколишньої дійсності шляхом проведення екскурсій природознавчого змісту сприяє більш повному засвоєнню навчального матеріалу, формуванню образних і змістовних уявлень, умінь та навичок проведення досліджень.

Вихідні передумови. Упровадження екскурсій у практику роботи навчальних закладів у країнах Європи та на території колишньої Російської імперії (середина XVII — середина XIX ст.) пов'язане з ідеями відомих просвітителів та громадських ді-

ячів: Ж.-Ж. Руссо, Я.А. Коменського, В.Ф. Зуєва, М.І. Новікова, К.Д. Ушинського, О.Я. Герда. Питаннями щодо розробки змісту й методики організації і проведення екскурсій займалися відомі методисти: І.М. Гревс, Б.Є. Райков, О.О. Борзов, К.В. Пашканг, О.Я. Черніхова, М.Ю. Костриця та ін. [2].

Протягом 1950-1990 рр. у навчальних програмах з географії було закладено систему з чотирьох екскурсій у природу, метою якої було поступове ознайомлення учнів із компонентами природи та їх взаємозв'язками для засвоєння поняття «природно-територіальний комплекс (ПТК)» і навичок дослідження ПТК рідного краю шляхом складання комплексного фізико-географічного профілю [4, 7, 9].

У різні часи методистами і педагогами-новаторами розроблялися системи позапрограмних шкільних географічних екскурсій у природу, тематика яких була значно розширена за рахунок екскурсій, присвячених більш детальному вивченню компонентів природи та ПТК, а також господарській оцінці природних комплексів [6, 8].

Аналіз діючої [1] та нової [4] навчальних програм з географії показав, що в сучасній шкільній географічній освіті не передбачено проведення системи природознавчих екскурсій, яка б забезпечувала етапну підготовку учнів до розуміння ними поняття про ПТК та особливості взаємозв'язків їх компонентів. Подолання даної проблеми можливе шляхом розробки нової системи навчальних екскурсій природничого спрямування у курсі шкільної географії та її застосування у навчальному процесі з географії.

Метою статті є висвітлення пропозицій щодо ідеї розробки змісту нової системи шкільних географічних екскурсій у природу (у 6, 7, 8 класах), спрямованої на формування в учнів поняття про ПТК.

Виклад основного матеріалу. При розробці системи шкільних географічних екскурсій у природу авторами було враховано вимоги та недоліки сучасних навчальних програм, рекомендації Міністерства освіти і науки України (МОН), а також фактори, що перешкоджають проведенню екскурсій. Так, авторами було враховано наявність у новій навчальній програмі [4] для 6-го класу дослідження найближчої місцевої водойми та її опис за типовим планом, яке можна провести у формі екскурсії, та рекомендації МОН [10] щодо проведення навчальної екскурсії, присвяченої збиранню колекції місцевих гірських порід.

Серед причин, що є перешкодами при організації шкільних географічних екскурсій у природу, було враховано *відсутність обладнання для проведення польових досліджень* (нівелірів, компасів, екліметрів тощо) шляхом розробки екскурсій, проведення яких не потребує значної кількості обладнання, та *нестачу часу для екскурсій* – проведення 4-х із 5 запропонованих екскурсій можливе за рахунок навчальних годин не лише з географії, а й з біології через суміжність тем.

Для встановлення доцільності змісту кожної екскурсії із запропонованої системи було проведено анкетування серед майже 100 вчителів географії Харківської області та міста Харкова (табл.).

екзотичних видів рослин і тварин, які є об'єктами природно-заповідного фонду і відвідування яких сприяє екологічному вихованню учнів;

3) на думку вчителів, екскурсія, присвячена порівнянню ґрунтово-рослинного покриву трьох ПТК, є менш доцільною з-поміж інших, що пов'язано із браком часу для її проведення; дану проблему можна вирішити шляхом проведення екскурсії спільно з учителем біології (за рахунок чого будуть використані навчальні години з географії та біології).

Запропоновані екскурсії охоплюють вивчення всіх компонентів природи і утворюють систему екскурсій, оскільки їх спільною метою є підготовка учнів до проведення заключної екскурсії (8-й клас), присвяченої комплексній характеристиці одного з ПТК рідного краю. Так, протягом перших чотирьох екскурсій учні матимуть змогу набутися ряд умінь, необхідних для опису ПТК за типовим планом під час заключної екскурсії.

Під час проведення екскурсії «*Ознайомлення з геологічною будовою, елементами рельєфу рідного краю. Збір колекції гірських порід*» (6-й клас) практична робота учнів зводиться до опису відслонення, збору колекції порід та визначення відносної висоти ділянки схилу.

На екскурсії «*Вивчення місцевих водойм*» (6-й клас) під час дослідження річок учні роблять проміри глибини русла (для подальшої побудови поперечного профілю річки), визначають швидкість течії (для розрахунку витрат води), вимірюють температуру води та визначають її прозорість. Під час вивчення

Таблиця

Оцінка доцільності системи шкільних географічних екскурсій у природу (за результатами анкетування вчителів географії)

Клас	Тема	Доцільність проведення (у % респондентів)		Σ, %
		доцільно	не доцільно	
6-й	Ознайомлення з геологічною будовою, елементами рельєфу рідного краю. Збір колекції гірських порід	76	24	100,00
6-й	Вивчення місцевих водойм	87	13	100,00
7-й	Вивчення рослинного і тваринного світу материків (вивчення колекцій рослин і тварин у музеях, зоопарках, ботанічних садах, парках)	89	11	100,00
8-й	Порівняння ґрунтово-рослинного покриву трьох ПТК	66	34	100,00
8-й	Комплексна характеристика одного ПТК рідного краю	87	13	100,00

Аналіз отриманих результатів показав, що:

1) доцільність проведення екскурсій за усіма запропонованими темами оцінена вчителями досить високо, що свідчить і про доцільність упровадження всієї системи екскурсій;

2) у сучасному курсі шкільної географії існує потреба в комплексній екскурсії, присвяченій вивченню ПТК, що пов'язано зі складнощами розуміння учнями характеру взаємозв'язків між його компонентами;

3) актуальним є проведення екскурсії з метою вивчення рослинного і тваринного світу материків, що пов'язано з можливістю відвідування колекцій

озер учні досліджують кількісні і якісні характеристики води (температуру, колір, прозорість). Під час відвідування джерел учні визначають обсяги витрат води за заданий проміжок часу та вимірюють температуру води. Відвідування болота може супроводжуватися дослідженням природних водотоків, що беруть із нього початок, та ознайомленням із його рослинністю.

Дослідницька діяльність учнів на екскурсії «*Вивчення рослинного і тваринного світу материків*» (7-й клас) обмежується виконанням завдань, спрямованих на встановлення назв рослин і тварин, які можна спостерігати на кожній із зупинок, регіо-

нів їх поширення (природних зон) та способів використання людиною у господарстві.

На екскурсії «Порівняння ґрунтового-рослинного покриву трьох природних комплексів» (8-й клас) під час відвідування кожного з ПТК учні описують генетичні горизонти ґрунтового профілю за типовим планом (попередньо викопавши крутостінну яму або прикопку), збирають гербарій типових рослин та порівнюють між собою зразки, притаманні для різних ПТК.

Під час навчальної екскурсії «Комплексна характеристика одного з ПТК рідного краю» (8-й клас) учні описують ПТК за типовим планом для встановлення особливостей взаємодії та взаємозалежності його компонентів. Учні дають характеристику географічного положення ПТК, описують особливості його геологічної будови (за наявності відслонень порід) та рельєфу (експозицію та крутизну схилів), умов зволоження (наявність гідрологічних об'єктів, умов стоку, глибину залягання і властивості ґрунтових вод), освітленість території, особливості ґрунтового покриву (за будовою ґрунтового профілю), видовий склад рослинного і тваринного світу та

характер господарського використання природного комплексу, необхідність його охорони.

За умов регулярного проведення запропонованих екскурсій у якості місця проведення заключної екскурсії доцільно обирати такий ПТК, який учні мали змогу відвідати під час попередніх екскурсій. Це дасть учням можливість краще до неї підготуватися шляхом ознайомлення зі звітами минулорічних екскурсій.

Висновки. Сучасною шкільною географічною освітою не передбачено проведення системи шкільних географічних екскурсій природознавчого спрямування. Наслідки цього проявляються у складнощах розуміння учнями характеру взаємозв'язків між компонентами ПТК. Застосування запропонованої авторами системи екскурсій у природу в навчально-виховному процесі з географії у школі дозволить поетапно підготувати учнів до розуміння на краєзнавчій основі ключового у фізичній географії поняття про ПТК.

**Рецензент – кандидат педагогічних наук,
доцент В.А. Редіна**

Література:

1. Географія. Економіка, 6-11 класи: Програми для загальноосвіт. навч. закл. — К.: Ірпінь, 2005. — 95 с.
2. Кот Н. З історії виникнення екскурсій / Н. Кот // Вісник Ін-ту розвитку дитини: Зб. наук. праць. — К., 2009. — Вип. 1. — С. 92-98. — (Сер.: Філософія, педагогіка, психологія).
3. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм: Навч. посіб. / М.П. Крачило. — К.: Вища шк., 1994. — 191 с.
4. Навчальні програми для загальноосвіт. навч. закл. Географія. 6–9 класи. — К.: Освіта, 2013. — 64 с.
5. Педагогический словарь: В 2 т. Т. 2 / И.А. Каиров (глав. ред.), Н.К. Гончаров, Н.Д. Казьмин. — М.: Изд. АПН, 1960. — 767 с.
6. Природно-территориальные комплексы и их изучение в курсе географии средней школы: Пособ. для учит. / К.В. Пашканг, И.В. Васильева, Н.А. Лапкина и др.; под ред. К.В. Пашканга. — М.: Просвещение, 1973. — 160 с.
7. Программы восьмилетней и средней школы. География. — М.: Просвещение, 1977. — 95 с.
8. Стойкова М.М. Юний дослідник. 6-9 класи (практичні роботи краєзнавчої спрямованості) / М.М. Стойкова // Географія. — 2013. — № 10. — С. 18–31.
9. Строев К.Ф. Краеведение / К.Ф. Строев. — М.: Просвещение, 1974. — 142 с.
10. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу під час проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів: [Електрон. ресурс]: // Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2617/